

ВІДГУК

офіційного опонента кандидата педагогічних наук, доцента Герцюка Д. Д. на дисертаційну роботу Давиденко Олени Василівни **“Організація підпільної освіти у Польщі в період Другої світової війни”**, подану на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Переломні моменти в історії людства завжди привертають до себе науковий інтерес. Особливо слід відзначити тематику, пов’язану із Другою світовою війною та її впливом на процеси державотворення та долі народів. Політика нацистського режиму поневолення загарбаних територій, ліквідація суверенітету незалежних держав, знищення активних політичних діячів, інтелігенції, асиміляція місцевого населення та ін. зумовили виникнення в Європі масштабного національно-визвольного руху Опору, який змінив характер другої світової війни, спрямувавши її в русло всенародної антифашистської боротьби.

У Польщі, як першій країні на шляху агресії гітлерівської Німеччини, вже з самого початку окупації почали зароджуватися структури організованого підпілля, які згодом оформилися в таке унікальне у світовій історії явище як Польська підпільна держава. В конспірації вдалося створити функціональні структури цивільної влади, яка взяла на себе місію зберегти і розвинути усі сфери національного життя. Одним із життєважливих напрямків діяльності польського підпілля стала організація, з ініціативи вчительства, батьків, громадськості підпільної освіти на всіх її рівнях. Фактично таємна (конспіративна) освіта у таких широких масштабах, з такою чіткою організацією й достатньо високим рівнем навчання не була розвинута у жодній країні окупованої Європи у часи II Світової війни. Вона становила для сучасників справжній “фундамент польськості”. Відтак, цей “освітній феномен” потребує свого ґрунтовного й усебічного вивчення з огляду на унікальний досвід організації освітньої справи в умовах підпілля, винятковий подвижницький дух польської інтелігенції.

Тому звернення дисертанта Давиденко О. В. до цілісного аналізу становлення та розвитку підпільної освіти у Польщі у період Другої світової війни є *актуальною історико-педагогічною проблемою*.

Вірогідність наукових положень і обґрунтованість висновків дисертаційної роботи забезпечується використанням значного масиву наукової літератури, документальних джерел, різностороннім науковим аналізом теоретичного матеріалу на основі принципів історизму і об'єктивності, комплексним застосуванням методів наукового дослідження, адекватних меті, завданням, об'єкту та предмету роботи. Джерельну базу роботи, зокрема понад 80 архівних документів, склали фонди центральних архівів Варшави і Кракова, Головного архіву Союзу польських учителів, архівів провідних університетів Польщі тощо. Значна кількість опрацьованих дисертанткою матеріалів відноситься до розряду маловідомих та невідомих і вперше вводиться у вітчизняний науковий обіг.

Дисертаційне дослідження *виконано у руслі наукової тематики* центру порівняльно-педагогічних досліджень кафедри педагогіки та прикладної лінгвістики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, витримано належну процедуру затвердження та узгодження теми дисертаційної роботи.

Науково-логічний апарат дисертації сформульований відповідно обраній темі, де чітко окреслені об'єкт, предмет, мета, завдання, новизна, теоретико-методологічні засади дослідження, методи, джерельна база.

Логіка дослідження досить повно і змістовно представлена у дисертації, яка складається із вступу, трьох розділів, 11 підрозділів, списку використаних джерел, додатків.

У першому розділі роботи *“Розвиток підпільної освіти у Польщі в роки Другої світової війни як науково-педагогічна проблема»* дисертант проаналізувала наявний рівень вивчення означеної наукової проблеми, здійснила наукову експертизу базових дефініцій, що складають поняттєво-термінологічний апарат роботи, запропонувала авторську періодизацію процесу

організації та розвитку підпільної освіти у Польщі у визначених хронологічних рамках дослідження.

Відзначимо сумлінно і ретельно опрацьовану автором історіографію досліджуваної проблеми. Акцентовано увагу на привабливості даної тематики серед вітчизняних та зарубіжних науковців, про що свідчить представлений дисертантом зріз наукової літератури – монографій, дисертаційних робіт, статей, наукових розвідок тощо. Виокремивши декілька тематичних напрямків вивчення даної проблеми, здобувач засвідчила уміння аналізувати, співставляти, класифікувати, узагальнювати, давати ціннісну оцінку історико-педагогічним дослідженням.

Вартісним у рецензованій роботі вважаємо здійснений здобувачем аналіз базових понять дослідження. Зазвичай, дисертанти у таких випадках обмежуються підготовкою відповідного глосарію, що складає зміст окремого додатку. Запропонований ж автором підхід більш повного розкриття змісту головних термінів виправдовує себе, оскільки дане дослідження характеризується багатоаспектністю висвітлення історико-педагогічного процесу на даній території в суспільно-політичних, правових, соціокультурних контекстах. Позитивно цінимо й те, що визначення тих чи інших понять у роботі подається різносторонньо, активно поповнюється синонімічний ряд, шукаються відповідники у польській та українській термінології. Все це уможливило у ході текстового наповнення дисертації уникнення повторів, постійного апелювання до відповідних джерел, забезпечило стрункість і науковість викладу матеріалу.

До важливих результатів проведеного дослідження слід віднести запропоновану дисертантом авторську періодизацію організації та розвитку підпільної освіти в Польщі. Виокремлено три основні періоди цього процесу, що загалом відтворюють картину започаткування, поширення, інтенсивної розбудови та згорання в силу суспільно-політичних обставин масштабної національної ваги культурно-освітньої акції прогресивної частини польської інтелігенції, що мала місце у 1939-1945 рр. Віддамо належне авторові в

обґрунтуванні вихідних положень зародження підпільного освітнього руху, переконливого аргументуванні першопричин, що зумовили його появу. Стверджується, що найбільш значущим моментом у започаткуванні польської конспіративної освіти стала політика т.зв. «нового порядку», що інтенсивно впроваджувалася нацистської Німеччиною з вересня 1939 р. на окупованій польській території. Польські землі були першими, де розпочалася на практиці реалізація основних складових гітлерівської концепції встановлення світового панування. Повна ліквідація польських культурно-освітніх установ, закриття середніх і вищих шкіл, арешт та розстріл тисяч представників польської інтелігенції – все це поставило під загрозу не тільки ліквідацію державності польського народу, а й повного знищення його як етносу. Власне через організацію підпільної освіти, передусім середньої, професійної та вищої її ланок, прогресивною частиною польського вчителства бачився шлях збереження національних освітніх традицій, патріотичного виховання молодого покоління.

Використання широкої джерельної бази, передусім архівних матеріалів, законодавчих актів, довідково-статистичних даних, науково-педагогічної літератури, періодичних видань та ін., їх ретельне опрацювання, осмислення і узагальнення дозволило дисертанту достатньо повно на науковій основі відтворити організацію навчально-виховного процесу у підпільних середніх загальноосвітніх і професійних закладах Польщі досліджуваного періоду, що складає *наповнення другого розділу дисертації*. Відслідковано динаміку розгортання мережі підпільних закладів середньої освіти (гімназій, ліцеїв) в адміністративно-територіальному розрізі – як в округах Генерал-Губернаторства, так і в округах, що входили до т.зв. “приєднаних земель”, виділено у цьому зв’язку високий рівень організації середніх шкіл у Варшавському та Краківському округах, змістовно охарактеризовано основні форми організації навчально-виховного процесу – індивідуальні заняття, робота в таємних комплектах, навчання на базі легальних початкових і

професійних шкіл, підготовчих курсів, здійснено аналіз навчальних планів і навчальних програм, оцінено рівень навчально-методичного забезпечення.

Виокремлення в окремий, *третій*, розділ розгляду культурно-освітньої діяльності підпільних осередків вищої освіти видається продуманим кроком дисертанта. Доведено, що у досліджуваній період на території окупованої Польщі діяла низка таємних закладів вищої освіти – Варшавський та Ягеллонський університети, Варшавська політехніка, Вільний польський університет, Познанський університет імені Адама Міцкевича в якості Університету західних земель у Варшаві, які провадили повноцінну навчально-виховну і наукову діяльність. У розділі акцентовано увагу на особливостях їхньої структурної розбудови, управління, специфіці формування викладацького і студентського контингентів, засвідчено імена організаторів цієї справи – ректорів, деканів, окремих викладачів, актуалізовано проблеми покращення матеріальної бази, фінансування тощо.

Зазначено, що зусиллями польських громадських інституцій вдалося відкрити і вищі навчальні школи, яких не було до початку воєнних дій. Таким, зокрема, став Морський інститут, який, за задумом його організаторів, мав забезпечити підготовку висококваліфікованих спеціалістів морського судноплавства для вільної, незалежної Польщі як морської держави.

Результати наукового пошуку дисертанта засвідчують і про важливі здобутки польських науковців, які в умовах підпілля, незважаючи на переслідування, продовжували здійснювати наукові розробки. Акцент ставився на розвиток фундаментальних досліджень, спрямованих на одержання і використання знань для практичних цілей. Автор наводить порівняльну характеристику досліджень у 1942-1944 рр. (табл.3.3) із різних галузей наук – математики, фізики, хімії, біології, медицини, технічних наук, сільського господарства тощо.

Цікавий фактологічний матеріал узагальнено автором і в частині підготовки педагогічних кадрів. Доведено, що найбільш поширеною формою професійного вишколу учителів залишалися педагогічні курси зі скороченою

програмою навчання, організаційно-дидактичний супровід яких здійснювала Таємна організація вчителів. Засвідчено внесок в організацію таких курсів відомих польських педагогів Генріха Ровіда у Кракові і Марії Гржегоржевської у Варшаві. Автором узагальнено фактологічний матеріал щодо діяльності Вільного польського університету, який у досліджуваний період розгорнув масштабну акцію з підготовки вчителів для загальноосвітніх шкіл.

З позиції сьогодення вартує і погляд на роботу народних університетів, які відіграли важливу роль у забезпеченні самоосвіти дорослого населення.

Позитивним моментом дослідження, що підкреслює *його практичну значущість* є те, що основні положення, висновки дисертації лягли в основу авторського спецкурсу і методичних рекомендацій до нього для студентів педагогічних спеціальностей.

Суттєво доповнюють зміст дисертації винесені в додатки інформаційні, статистичні, картографічні й довідкові матеріали, частина з яких має авторський характер (Дод. Б, Е, З та ін.).

Заслуговує на високу оцінку доробок здобувача у *частині апробації основних результатів дисертаційного дослідження*. 23 одноосібні публікації, зокрема, дев'ять статей у провідних фахових виданнях, дві статті у зарубіжних наукових журналах, 11 – у збірниках матеріалів всеукраїнських і міжнародних конференцій із широким географічним ареалом (Київ, Львів, Ніжин, Житомир, Херсон, Дніпропетровськ, Варшава, Краків, Вроцлав, Прага, Сан-Франциско) красномовно переконують у науковій зрілості дисертанта, свідчать про його захопленість науковим пошуком.

Зміст автореферату відображає основні положення дисертації. *Загальні висновки* науково аргументовані, вибудовані відповідно до поставлених завдань.

Якщо оцінювати дисертаційну роботу з точки зору її новизни, використання джерельної бази, застосування наукового інструментарію дослідження, рівня апробації, то є всі підстави вважати, що рецензована робота має наукову цінність, є комплексною історико-педагогічною розвідкою про

організаційні та змістові аспекти підпільної освіти у Польщі у період Другої світової війни, її результати доповнюють загальну картину історії польської освіти і педагогічної думки як невід'ємної складової європейського освітнього простору, заповнюють освітню лакуну в історії Другої світової війни, розширюють загалом межі історико-педагогічного знання.

Водночас слід *звернути увагу* дисертанта на окремі дискусійні місця, висловити деякі зауваження та пропозиції.

1. Віддаючи належне авторові у глибокому та усебічному опрацюванні історіографії досліджуваної проблеми, тим не менше вважаємо за необхідність при оцінці стану та розробленості теми, результатів аналізу наукової літератури більш конкретного виокремлення тих питань, подій, фактів, явищ, що залишалися поза увагою дослідників. Такий підхід підсилив би актуальність і наукову доцільність підготовки системного історико-педагогічного дослідження, зумовленість вибору саме такого спрямування теми дисертаційної роботи.

2. При з'ясуванні базової терміносполуки “підпільна освіта” авторові, на наш погляд, доречно було б розширити наукову інформацію про це поняття, власне, як історико-педагогічне явище, історико-педагогічний феномен. Бодай коротке ретроспективне звернення до витоків таємної освіти у Польщі (діяльність т.зв «Летючих університетів» у Королівстві Польському у 1885-1905 рр. та ін.), уможливило б висновок про наявність традицій і досвіду подібної освітньо-культурної роботи, що, поза сумнівом, сприяло успішному розгортанню такої освітньої праці вже в умовах німецької окупації. У цьому контексті напрошується і узагальнення досвіду діяльності таємних українських вищих шкіл у тій самій Речі Посполитій у 20-х рр. ХХ ст. Мова йде про Український таємний університет і Українську високу політехнічну (таємну) школу у Львові, які забезпечили належну європейську освіту сотням української молоді, стали демонстрацією солідарності та життєздатності українського суспільства.

3. Очевидно (і від цього актуальність дослідження була б більш промовистою) авторові як у тексті роботи, так і у прикінцевих висновках слід було б більше зацентувати на значенні організації та розгортанні підпільної освіти у Польщі в означений історичний період як для поточного моменту (збереження національної системи освіти; уможливлення навчання і виховання сотень тисяч молоді в дусі національних традицій і вимог військового часу; засвідченні підпільної освіти як складової руху опору німецькому окупаційному режимові та ін.), так і, що не менш важливо, для післявоєнного культурно-освітнього поступу Польщі (дозволило уникнути розриву у функціонуванні всіх ланок системи освіти, зберегти контингенти учнівської та студентської молоді, професійний вишкіл викладацького складу тощо).

4. Дискусійною позицією, на наш погляд, є винесення у розряд завдань даного історико-педагогічного дослідження розробку авторського спецкурсу. Його підготовка і дидактичне наповнення є цінним у частині практичного значення одержаних результатів, що є само по собі необхідним атрибутом дисертаційної роботи. Більше того, зміст і структура спецкурсу винесені у додатки, і цього, як видається, було б достатньо.

5. Слід звернути увагу дисертанта і на окремі моменти роботи із текстовим матеріалом. Зокрема, автор не всюди дотримується підходу подвійного (польського і українського) тлумачення назв організацій, товариств, періодичних видань, наукових праць та ін., мають місце погрішності у написанні прізвищ (скажімо, в одному місці (с.118) прізвище ректора Вільного польського університету подається як Т. Віверег, в іншому (с.133) – Т. Вівігер). Не погоджуємося із трактуванням у дисертації імені С. Балея як відомого польського педагога (с.110, с.137). Уродженець Тернопільщини, випускник Львівського університету С. Балея увійшов в історію як видатний український і польський філософ, психолог, педагог, лікар. Він є представником двох культур, української і польської, у кожній з них він залишив свій вагомий внесок.

Висловлені зауваження та побажання назагал носять рекомендаційний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку проведеного Давиденко О.В наукового дослідження. Аналіз дисертаційної роботи, автореферату та опублікованих праць Давиденко О.В. дає підстави зробити **наступний загальний висновок:**

дисертаційна робота “Організація підпільної освіти у Польщі в період Другої світової війни” є цілісним, завершеним, самостійним історико-педагогічним дослідженням, яке за актуальністю, змістом, обсягом, науковою новизною, обґрунтованістю наукових положень, достовірністю, практичним значенням, якістю оформлення та повнотою викладу відповідає пп. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 567, а її автор – Давиденко Олена Василівна – заслуговує присудження наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційний опонент:

**кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри загальної та соціальної педагогіки
Львівського національного університету
імені Івана Франка**

Д. Д. Герцюк